

Taustaselvitys tahdosta riippumattoman lääkityksen oikeussuojakeinoja koskevaan sääntelyyn liittyvistä keskeisistä kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista

Taustaselvitys liittyy tahdosta riippumattoman lääkityksen oikeussuojakeinoja koskevaan säädösvalmisteluun. Sosiaali- ja terveysministeriössä valmisteltavana olevan hallituksen esityksen tavoitteena on viimeistellä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomion *X v. Suomi* (ECHR 283 (2012), 03.07.2012) täytäntöönpano. *X v. Suomi* –tuomion täytäntöönpanon kiireellisyydestä johtuen hallituksen esityksen valmistelu on toteutettu erillään laajemmasta itsemääräämisoikeushankkeesta, mistä johtuen kansainvälisten ihmisoikeussopimusten valvontaelinten antamia suosituksia ei ole ollut mahdollista toteuttaa laajemmin tässä vaiheessa. Taustaselvitykseen on koottu käsiteltävänä olevaa lainsäädäntöä koskevia muita keskeisiä ihmisoikeussopimusten määräyksiä ja sopimusvalvontaelinten kannanottoja.

Keskeisiä kansainvälisten ihmisoikeussopimusten määräyksiä

Euroopan ihmisoikeussopimuksen lisäksi muita keskeisiä käsiteltävänä olevaa lainsäädäntöä koskevia kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia ovat Euroopan neuvoston piirissä syntyneet eurooppalainen yleissopimus kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen estämiseksi (SopS 16 ja 17/1991) ja yleissopimus ihmisoikeuksien ja ihmisarvon suojaamiseksi biologiian ja lääketieteen alalla (SopS 23-24/2010, jäljempänä biolääketiedesopimus) sekä Yhdistyneiden kansakuntien kansalaisyhteisöoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (SopS 7 ja 8/1976, jäljempänä KP-sopimus), kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastainen yleissopimus (SopS 59 ja 60/1989, jäljempänä CAT-sopimus), yleissopimus lapsen oikeuksista (SopS 59 ja 60/1991, jäljempänä lapsen oikeuksien sopimus) ja yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (SopS 26 ja 27/2016, jäljempänä vammaissopimus).

Eurooppalaisella yleissopimuksella kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen estämiseksi on perustettu Eurooppalainen komitea kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun taikka rangaistuksen estämiseksi. Komitean tulee käyntejä tekemällä tutkia vapaudenriiston kohteeksi joutuneiden henkilöiden kohtelua tarkoituksenaan vahvistaa tällaisten henkilöiden suojeleminen tarvittaessa kidutukselta ja epäinhimilliseltä tai halventavalta kohtelulta tai rangaistukselta.

Biolääketiedesopimuksen 4 artiklan mukaan kaikki terveyteen kohdistuvat toimenpiteet, tutkimus mukaan lukien, on suoritettava asiaan liittyvien ammatillisten velvollisuuksien ja vaatimusten mukaisesti. Sopimuksen 2 luku koskee suostumuksen hankkimista hoitotoimenpiteisiin. Pääsäännön mukaan terveydenhuollossa saadaan puuttua yksilön koskemattomuuteen vain hänen antamansa suostumuksen perusteella. Jollei potilas kykene antamaan suostumustaan, tulee toimenpiteeseen pääsääntöisesti saada hänen edustajansa tai laissa säädetyin muun tahon suostumus, jollei ole kysymys kiireellisestä hoidosta.

Sopimuksen 7 artiklassa on määräykset mielenterveyden häiriöstä kärsivien henkilöiden suojelemisesta. Artiklan mukaan sellaisen henkilön koskemattomuuteen, jolla on vakava mielenterveyden häiriö, voidaan ilman hänen suostumustaan puuttua vain hänen mielenterveyden häiriönsä hoitamiseksi edellyttäen, että hoidon puute todennäköisesti vaarantaisi vakavasti hänen terveytensä. Artiklassa edellytetään lisäksi, että noudatetaan kansallisessa lainsäädännössä olevia oikeusturväsäännöksiä.

Biolääketiedesopimuksen 26 artiklan mukaan sopimuksessa määrättyjen oikeuksien käytölle ja sen oikeusturvamääräysten soveltamiselle on kuitenkin mahdollista asettaa sellaisia rajoituksia, joista on säädetty laissa ja jotka ovat välttämättömiä demokraattisessa yhteiskunnassa, muun ohella, kansanterveyden suojaamiseksi tai muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi.

Biolääketiedesopimuksen mukaan potilasta saadaan ilman hänen suostumustaan hoitaa vain vakavan mielenterveysongelman vuoksi. Muuhun, niin sanottuun somaattiseen sairaanhoitoon, on saatava potilaan tai hänen edustajansa tai laissa säädetyn muun tahon suostumus, jollei ole kysymys kiireellisestä hoidosta.

KP-sopimuksen 2 artiklan 3 kohdan mukaan jokainen sopimusvaltio sitoutuu varmistamaan, että jokaisella henkilöllä, jonka yleissopimuksessa tunnustettuja oikeuksia ja vapauksia on loukattu, on käytettävissään tehokas oikeuskeino, vaikka loukkauksen olisivat tehneet virantoimituksessa olevat henkilöt; varmistamaan, että se joka turvautuu sellaiseen oikeuskeinoon, saa oikeutensa ratkaistuksi toimivaltaisen oikeudellisen, hallinnollisen tai lakiasäätävän viranomaisen tai muun valtion oikeusjärjestyksen mukaan toimivaltaisen viranomaisen toimesta, sekä kehittämään oikeuskeinojen käyttömahdollisuuksia; ja varmistamaan, että toimivaltaiset viranomaiset panevat täytäntöön sellaisten oikeuskeinojen perusteella annetut päätökset.

KP-sopimuksen 7 artiklan mukaan ketään ei saa kiduttaa eikä kohdella tai rangaista julmalla, epäinhimillisellä tai halventavalla tavalla. Sopimuksen 9 artiklan mukaan jokaisella on oikeus vapautteen ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen. KP-sopimuksen 17 artikla suojaa mielivaltaiselta tai laittomalta puuttumiselta yksityiselämään, perheeseen, kotiin tai kirjeenvaihtoon ja turvaa jokaiselle oikeuden lain suojaan tällaista puuttumista vastaan.

CAT-sopimuksen 2 artiklan mukaan jokainen sopimusvaltio ryhtyy tehokkaihin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin, oikeudellisiin tai muihin toimiin ehkäistäkseen kidutuksen kaikilla lainkäyttövaltaansa kuuluvilla alueilla. Sopimuksen 13 artiklan mukaan jokainen sopimusvaltio huolehtii siitä, että jokaisella joka väittää, että häntä on kidutettu sen lainkäyttövaltaan kuuluvalla alueella, on oikeus valittaa sen toimivaltaisille viranomaisille ja saada asiansa viipymättä puolueettomasti tutkituksi. Sopimuksen 16 artiklan mukaan jokainen sopimusvaltio sitoutuu ehkäisemään lainkäyttövaltaansa kuuluvalla alueella muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen, joka ei vastaa 1 artiklassa olevaa kidutuksen määritelmää silloin kun näihin tekoihin syyllistyy, yllyttää, suostuu tai hiljaisesti myöntyy virkamies tai muu virallisessa asemassa toimiva henkilö.

Lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklan mukaan kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelimien toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Sopimuksen 12 artiklan mukaan sopimusvalliot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Tämän toteuttamiseksi lapselle on annettava erityisesti mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa joko suoraan tai

edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä kansallisen lainsäädännön menettelytapojen mukaisesti. Sopimuksen 16 artikla suojaa mielivaltaiselta tai laittomalta puuttumiselta lapsen yksityisyyteen, perheeseen, kotiin tai kirjeenvaihtoon ja turvaa lapsen oikeuden lain suojaan tällaiselta puuttumiselta.

Sopimuksen 24 artiklan mukaan sopimusvaltiot tunnustavat, että lapsella on oikeus nauttia parhaasta mahdollisesta terveydentilasta sekä sairauksien hoitamiseen ja kuntoutukseen tarkoitettuja palveluista. Sopimuksen 25 artiklan mukaan sopimusvaltiot tunnustavat lapselle, jonka toimivaltaiset viranomaiset ovat sijoittaneet hänen huoltonsa järjestämiseksi, hänen suojelemisekseen tai hänen ruumiillisen tai henkisen terveytensä hoitoa varten, oikeuden hänelle annetun hoidon ja hänen sijoitukseensa liittyvien muiden olosuhteiden ajoittaiseen tarkistamiseen.

Vammaissopimuksen 12 artikla koskee yhdenvertaisuutta lain edessä, 13 artikla oikeussuojan saatavuutta, 14 artikla henkilön vapautta ja turvallisuutta, 17 artikla henkilön koskemattomuuden suojelua, 22 artikla yksityisyyden kunnioittamista ja 25 artikla terveyttä.

Keskeisiä kansainvälisten ihmisoikeussopimusten valvontaelinten kannanottoja

Euroopan neuvoston kidutuksen vastainen komitea on esittänyt toistuvasti huolensa puutteellisesta lainsäädännöstä liittyen psykiatrisessa hoidossa olevan potilaan tahdosta riippumattomaan lääkitsemiseen ja kehottanut Suomea ryhtymään tarvittaviin toimenpiteisiin tilanteen korjaamiseksi (CPT/Inf (2021) 7, kappale 100-103; CPT/Inf (2015) 25, kappale 112; CPT/Inf (2009) 5, kappale 140). Vastaava suositus sisältyy myös YK:n kidutuksen vastaisen komitean Suomelle vuonna 2017 antamiin loppupäätelmiin (CAT/C/FIN/CO/7, kappale 22-23). Euroopan neuvoston kidutuksen vastainen komitea on pitänyt tärkeänä erottaa tarve tahdosta riippumattomalle hoidolle ja tarve jollekin tietylle lääkehoidolle. Tahdosta riippumattomaan hoitoon määrääminen ei voi automaattisesti antaa lupaa tahdosta riippumattomaan lääkehoitoon. Komitea on suosittanut menettelyä, jossa aktiivisesti pyritään saamaan potilaalta tai tarvittaessa hänen lailliselta edustajaltaan kirjallinen, vapaa ja tietoon perustuva suostumus lääkehoitoon. Komitea on katsonut, että laissa tulisi olla valitusmahdollisuus ehdotetusta lääkehoidosta riippumattomalle ulkopuoliselle viranomaistaholle, mahdollisuus saada oikeusapua ja saada päätös riittävän nopealla aikavälillä. Komitea on katsonut myös, että jos potilas ei ole samaa mieltä ehdotetusta lääkehoidosta, tulisi pyytää ulkopuolinen psykiatriarvio.

Vastaava suositus sisältyy lisäksi KP-sopimusta valvovan ihmisoikeuskomitean Suomelle vuonna 2021 antamiin loppupäätelmiin (CCPR/C/FIN/CO/7, kappale 30-31). Loppupäätelmissä todetaan, että vajaavaltaisilta vammaisilta henkilöiltä tulisi kaikin keinoin pyrkiä saamaan vapaa ja tietoon perustuva suostumus ennen lääkehoitoa ja samalla tulisi noudattaa asianmukaisia oikeudellisia ja menettelyllisiä takeita. Tahdosta riippumattomasta lääkehoitoa tulisi aluksi ja määrääjain arvioida oikeudellisesti, ja lääkehoitoon liittyen tulee olla takeet tehokkaasta oikeussuojakeinosta. Mahdolliset oikeudenloukkaukset tulisi tutkia perusteellisesti ja nostaa niistä syytteet. Lisäksi ihmisoikeuskomitea on käsitellyt kidutuksen ja muun epäinhimillisen kohtelun kieltoa ja tehokkaita oikeussuojakeinoja yleiskommentissaan numero 20 (erityisesti kappale 14).